

ЮРОВА Т.М.
ІСТОРИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ ГУСАРСЬКОЇ УНІФОРМИ
В УКРАЇНСЬКОМУ ОДНОСТРОЇ ХХ–ХХІ ст.

Досліджується та аналізується використання атрибутів, аксесуарів та елементів гусарського військового одягу в українській уніформі з погляду мистецтвознавчих засад.

Ключові слова: військовий одяг, гусари, уніформа, обмундирування, однострій, кольорова гама, композиція, національні традиції.

Постановка проблеми та її актуальність. Гусарський військовий костюм – один з найяскравіших та відомих у світі, але проблема використання його елементів в українському національному однострої досі не досліджувалася. Нині в Україні стала актуальною проблема створення сучасного національного однострою, що вимагає не тільки залучення новітніх наукових і технологічних досягнень для його розробки, а й звернення до історичних традицій у цій галузі.

Метою автора було не тільки проаналізувати в історичному аспекті генезу елементів одягу гусар в українській уніформі, висвітлити не досліджену раніше проблему, а й обґрунтувати необхідність розглядання можливості використання попереднього досвіду при створенні нового українського військового костюма.

Наявність елементів гусарського вбрання в однострої українських національних військових формувань ХХ–ХІ ст. не випадкова. Коли у 1776 р. Катерина II ліквідувала слобідське козацтво, то більшість заможних козаків наказним порядком вона перевела в гусари, а частину – у селянський стан [10, 36]. Старшина отримала офіцерські звання і статус дворянства. Було сформовано п'ять поселенських гусарських полків із колишніх слобідських полків, кожен із власною уніформою: Охтирський, Ізюмський, Сумський, Острозький і Харківський. Історія свідчить, що гусарські полки Російської армії, створені у ХVІІ ст. за зразком угорських та польських гусар, не були власне російським

Юрова Тетя Миколаївна, аспірант кафедри історії і теорії мистецтв, Львівська національна академія мистецтв, м. Львів.

© Юрова Т.М., 2010

військовим підрозділом – їх комплектували з рекрутів, яких набирали головним чином в Україні [13].

Вважається, що “екатерининська епоха стала свого роду крапкою відліку входження гусарства як “ідеології” у вітчизняний менталітет і культуру” [9, 61]. Однострій гусарів своїм виглядом привабливо відрізнявся від уніформи інших родів кавалерії і мав багато деталей, запозичених з угорського національного одягу [21]. Класичний гусарський мундир українських полків XVIII ст. включав у себе коротку (до талії) суконну куртку зі стоячим коміром – доломан, на який надівалася ще одна куртка – ментик (куртка без коміра, з хутряною опушкою, прикрашена спереду гарусними шнурами і часто посадженими попарно по бортах мідними або олов’яними гудзиками), вузькі рейтузи – чакчири і короткі чобітки – ботики, оздоблені чорною вовняною китицею. Навколо талії гусари носили пас, що являв собою сітку зі шнурів з перехватами – гамбами. Долман застібався зліва направо, для чого на правому борті до підкладки пришивався гачок з чорного дроту. Чорний, обшитий шкірою ківер (головний убір) оздоблювався білим султаном, шнурами (етишкетами) і репейком [12].

Після жовтневої революції 1917 р. більшість українських гусарських полків була розформована, а їх особовий склад поповнив ряди армії УНР, армії Денікіна та Червоної армії, куди гусари перенесли власні традиції і уніформу, яка в період визвольних змагань 1917–1920 рр. набула нових рис. Найбільш яскравим прикладом використання елементів гусарського вбрання у національному однострої є період правління гетьмана П. Скоропадського. Розробкою нової уніформи для власного штабу і конвою, гетьманської гвардії (Сердюцької дивізії та Лубенського кінно-козачого полку) займалася спеціально створена комісія у складі відомого українського художника Юрія Нарбута (голова), історика Володимира Модзалевського та офіцера Генштабу Вишневського. Уніформа штабу та конвою Гетьмана, що затверджувалася наказом N 290 [2, оп. 5, спр. 10, арк. 204–205], являла собою сполучення національного українського одягу – жупана, шаровар (або бриджів), шапки-мазепинки (або картуза) та гусарського оздоблення.

Захисного кольору жупан, відрізаний у лінії талії, успадкував традиційний український крій. Він мав краповий (насичений цегляно-червоний колір) кант по нижньому краю коміра та аналогічну облямівку на золотих погонах. Темно-зеленим шовковим шнуром прикрашалися краї бортів, низ, спина, груди, обшлагги та верхній край коміра, при цьому кути бортів, кінцівки шнурів на спині і шовкова розшивка на грудях завершувалися угорськими гусарськими вузлами, які застібалися на 9 ґудзиків. Сам жупан застібався на 5 внутрішніх ґудзиків (на відміну від гусарського доломана, де використовували гачки), а рукави – на 5 кнопок з тильного боку обшлагги. За характером декорування в осавулів – ад'ютантів Гетьмана – цей мундир нагадував прикраси угорських атілл (доломанів) [22], французьких кінних егерів періоду правління Людовика XV та Республіки [6, 72–75], а також Охтирського, Сумського [14] та Київського українських гусарських полків [8].

Осаул Гетьмана України, 1918р.
(Художник: М.Чепел).

Конструктивною особливістю костюма були незвичні рукави, що розширювалися у ліктях і звужувалися донизу. На них розташовували оригінальні обшлагги – “чохла” у вигляді трикутників, які знизу вшивалися, а зверху пристігалися на петлі. Національних українських рис однострою надавали символічні кольори одягу: сіро-сині шаровари з краповим кантом в офіцерів і без канту – в козаків, а також суто українська шапка-мазепинка, призначена для всіх вояків, з чорного хутра із білим верхом, висотою 8 см і виїмкою спереду, до якої кріпилися кокарда і білий волосяний султан

Поручик 12-го гусарського Охтирського Полка І.О. Баронч, 1908р. (З архіву онука І.О.Баронча-Є.О.Хмельницького).

довжиною 20 см, що нагадував гусарський. Ця уніформа припала до смаку не тільки штабістам, а й представникам дипломатичного корпусу та військових місій України за кордоном [3, од.обл.0-214901; 4, од.обл.0-53789].

Виразність гусарського одягу вплинула і на однострій Сердюцької дивізії, що був подібний на уніформу штабу і конвою гетьмана [1, оп. 1, спр. 12, арк. 134], але на відміну від гетьманівських шаровар сердюки носили сіро-сині штани-бріджи з кантом прикладного кольору (колір встановлено для розрізнення конкретної військової частини) у козаків, і лампасами в один ряд – у офіцерів (у обер-офіцерів – 18 мм, у штаб-офіцерів – 22 мм) та дворянними (по 18 мм) – у генералів, кольору приборного металу (відмітний колір ґудзиків і галунів, що затверджений для кожної частини) та облямівкою прикладного кольору. Мундир Сердюцької дивізії по верхньому краю коміра мав синю облямівку, а по нижньому – прикладного кольору, як і на просвітах офіцерських погон. Погони рядових були з прикладного сукна із кантом за родом військ, оздоблювальний шнур – гарусним на відміну від шовкового офіцерського [17, 40–46].

По-справжньому гусарським – контрастним та яскравим – був однострій Лубенського сердюцького кінно-козачого (“гусарського”) полку: синій парадний мундир, червоні чакчири (вузькі рейтузи) та біле шнурове оздоблення відповідали традиційній кольоровій гамі лубенців, але на відміну від гусарів, парадний мундир-жупан з “чохлами” на рукавах і коміром-стійкою спереду виглядав скромніше: 5 гусарських “костильків” (циліндрична застібка гусарського шарфа, ментика і ременів спорядження) правого борту застібалися на білі петлі, поруч з якими по кожному борту нашивалися білі джгути, які також оздоблювали борт, низ, комір, кишені та “чохли”. Гачкові застібки мундиру копіювали угорські атілли, а розшивка спини – російський доломан. Погони парадного мундира для козаків були зі складеного вдвічі білого шнура з петлею вниз і гайкою (вузол з плетеного шнура) зверху [2, оп. 5, спр. 10, арк. 376 зв.].

Чакчири козаків і офіцерів, які на відміну від російських не мали гусарських вузлів (цифровки), шилися так, щоб на них спереду не було складок. Пояс залишався старого зразка. Дозволялося носити хутряну білу шапку з жовтим

шликом, обшиту срібним позументом, на якій кріпився білий волосяний султан [2, оп. 5, спр. 10, арк. 433–437 зв.].

Кольорову композицію однострою складала три основні активні традиційні “козацькі” кольори – синій (мундир), краповий (чакчири) і білий (шапка і джгути оздоблення), що створювало враження справжнього свята, завдяки виразній живописній гармонії. Поєднання контрастної барвистої козацької гами з гусарським спорядженням презентувало натхненно-святковий образ вояка, нащадка козацької відваги і гусарської сміливості.

Елементи гусарської уніформи зустрічаються і в однострої інших військових підрозділів УНР. Так, парадний одяг 1-го Українського полку ім. Б. Хмельницького передбачав чорні хутряні гусарські шапки з золотим етишкетом (декоративний елемент головного убору, сплетений зі шнурів із китицями) і червоним шликом, подібними до однострою 9-го гусарського Київського полку [16, 14–20]. Ці головні убори разом із шинелями з синіми накутниками, прикрашеними літерами “Б.Х.” та срібними галунами, надавали чоловіку у військовій формі опатності й стрункості. Вояки 3-го Гайдамацького полку мали короткі сірі мундири, які застібалися на кшталт гусарських доломанів на гачки. Імовірно, що уніформи Чорних гусарів “Безсмертних” 5-го гусарського Олександрійського полку і пруських “Гусарів смерті” [18, 147–148] деяким чином вплинули на створення однострою Чорних запорожців, які носили власну українську за кроєм форму і водночас деякі з них мали в якості кокарди “адамову голову” – символ жертвовності Чорних гусарів [7, 206].

Денікінські гусари зовнішнім виглядом усіляко підкреслювали свою приналежність до військової еліти і зберігали уніформу, в яку були вдягнуті під час Першої світової війни, але з часом вони змушені були одягнути англійські мундири внаслідок швидкого зношування однострою в постійних боях. Таке сполучення гусарської та англійської форми нерідко виглядало досить кумедно [19, 25].

На відміну від української, Біла Армія не створила власного військового одягу. Підрозділи, що потрапили до Червоної Армії, увійшли до складу так званої “Бригади Ватмана”, яка ще відома як Заволзька бригада Червоних гусарів [20, 36]. Три кавалерійські полки бригади були

обмундировані у довоєнну парадну форму 1-го Сумського та 3-го Єлисаветградського гусарських полків. Їх однострій різнився лише кольором окілля, який у сумчан був червоним, а в єлисаветградців – білим. У червоних гусарів був відсутній типово гусарський елемент уніформи – наплічні шнури, вони залишалися лише на венгерці у вигляді гарусних шнурів на грудях та гусарських вузлів на рукавах та комірі. Належність до гусарів також підкреслювали латунні виключно гусарські розетки на високих кавалерійських чоботах.

Уніформу 15-го Українського гусарського полку носили червоноармійці Окремого кавалерійського дивізіону 21-ї стрілецької дивізії: помаранчево-рожеву венгерку з білим гарусним шнуром і срібними гудзиками, коричневу хутряну шапку з блакитною лопастю і білою лускою, чорні чакчири і чоботи. Але вигляд червоних кавалеристів не мав того вишколу та бравади, які були притаманні штатним гусарським полкам, оскільки вони комплектувалися лише частково з вояків-гусарів. Свою “родзинку” в уніформі 1918 р. мав 1-й кінний полк Української радянської армії – червоні чакчири 10-го гусарського Інгерманландського полку царської армії [15, 113], які червоноармійці забрали із захоплених складів. Але цей підрозділ існував недовго – у 1919 р. наказом командувача Українським фронтом В. Антонова-Овсєенко полк був розформований за масове мародерство.

Тяжіння до червоного було притаманне й командирі Кавалерійської бригади червоних Г. Котовському. Він хизувався червоними галіфе і кашкетом, вдягався у чорну шкіряну комісарську куртку. Можливо, на формування його смаку вплинула наявність у штаті бригади Інтернаціонального ескадрону, що в основному складався з угорських гусар, які носили австро-угорські кавалерійські червоні оксамитові пілотки. Вплив романтичного настрою гусарського вбрання на котовців підтверджує і той факт, що командир 2-го полку бригади Криворучко носив не тільки червоні кашкет і чакчири, а й білий гусарський ментик. Водночас у бригаді спостерігалось масове прагнення вояків підкреслити свою приналежність до України: багато червоноармійців носили кашкети з синьою тулією і жовтим окіллям [15, 115], що створювало справжній нонсенс з точки зору уніформології.

В сучасній українській армії також є приклади “гусарського” впливу на однострій. Наприклад, бронезилет Форт Гусар, який використовують спецпідрозділи, характерною ознакою має нетрадиційну форму захисних елементів і зовнішнього чохла з центральною застібною-“блискавкою”, що за конструкцією нагадує гусарський доломан. Зовнішній чохол виготовляється з високоміцної тканини Cordura оливкового, синього, чорного або камуфляжного кольорів.

Львівський художник-дизайнер Б. Любів створив церемоніальну уніформу Почесної варти Академії сухопутних військ, де за основу частково взяв однострій періоду гетьмана П. Скоропадського з урахуванням національних традицій і гусарських елементів [11]: подовжений кітель, “запозичений” у козацького жупана, з двома рядами гудзиків по чотири у ряд, з’єднаних подвійним жовтим шнуром, як це було у гусар і вузькі штани-бриджі з малиновими лампасами подібно до гусарських чакчир. Малиновий колір околички, погонів, петлиць, нарукавних знаків, облямівок кашкету, клапанів кишень, обшлагів, борта кітеля, лампасів штанів, поєднуючись з полиновим кольором уніформи і декору створює цілісний вишукано-святковий стриманий колорит і надає образу воїна класичної стриманості, аристократичної суворості й одночасно підкреслює спадкоємність традицій.

Уніформа Почесної варти Академії Сухопутних військ Збройних сил України (м. Львів), 2009р. (Дизайнер Б.Любів, фото Т. Юрової).

Слід зауважити, що подібні 4 ряди гусарських шнурів на грудях має сучасний однострій Президентської почесної варти Азербайджану. Цей факт черговий раз свідчить про те, що комплексний вплив краси, гармонійної цілісності та виваженої конструктивної побудови гусарської уніформи безперечно є дуже сильним навіть у сьогоденні.

Висновки. Використання елементів гусарської уніформи в українському національному однострої ХХ–ХХІ ст. цілком виправдане. Найбільше проявилось таке сполучення в одностроях армій гетьмана П. Скоропадського і сучасному

одязі Почесної варті Академії сухопутних військ, що надало військовій формі вишуканості, елегантності. Символізм у деталях одягу, стрункий силует і вдале поєднання національних традицій з постулатами західноєвропейських канонів гусарського однострою, оригінальні крій і оздоблення створюють унікальні настроєво-романтичні ансамблі, які мають яскраво виражені національні риси, за кольоровою гамою відповідають військовій моді ХХ століття та одночасно є дуже функціональними.

1. України Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОВ), ф. 1076 (Генеральне секретарство по справах військових).
2. ЦДАВОВ України, ф. 1077 (Військова канцелярія УНР).
3. Центральний державний кінофонофотодокументів архів України ім. Г.С. Пшеничного (ЦДКФФДА України) (Од.обл.0-214901. Члени місії України у м. Берлін (Німеччина).
4. ЦДКФФДА України (Од.обл.0-53789. Офіцер штаба Гетьмана Скоропадського бесідує з німецьким офіцером під час окупації України німецькими і австрійськими військами. Репродукція з фотодокументу ЦДА КФФД СРСР № 2-29887. м. Київ, 1918 р.).
5. *Алехин П.Г.* Наполеоновские войны. Униформа европейских армий / П.Г. Алехин. – М.: Яуза, ЭКСМО, 2007. – 160 с.
6. *Вернье III.* Униформа французской армии 1660–1845: Иллюстр. энциклоп. / Ш. Вернье, П. Виллинг. – М.: Эксмо, 2002. – 128 с.
7. *Дяченко П.* Чорні Запоріжці, Спомини командира 1-го кінного полку Чорних Запоріжців Армії УНР ЛП. Дяченко. – К.: Стікс, 2010. – 448 с.
8. *Кибовский А.* Полковой альбом Киевских гусар / А. Кибовский, Я. Тинченко // Цейтхауз. – 2002. – № 19(№3). – С. 33–36; № 20 (№4). – С. 28–30; № 22 (№6). – С. 36–37.
9. *Кипнис Б.Г.* История формирования и включения в контекст отечественной культуры социокультурного феномена “гусарство” / Б.Г. Кипнис // Историзм в культуре: Материалы Междунар. науч. конф. в Петербурге 24–25 ноября 1997 г. – Изд. СПб. гос. ун-та, 1998. – С. 59–64.
10. *Когут З.* Російський централізм і українська автономія: лквідація Гетьманщини 1760–1830 / З. Когут. – К.: Основи, 1996. – 220 с.
11. *Марчук Л.* Унікальна галерея українських мундирів / Л. Марчук // Волинь. – 2009. – 2 січня.
12. *Печейкин А.В.* Российские гусарские и пандурские полки на юго-западной границе Империи. 1741–1784 гг.: дис... канд. истор. наук: 07.00.02. – М., 2006. – 179 с.

13. *Селезньов В.* Гусарська балада. Чи був цей рід військ російським? / В. Селезньов // День: Щоденна всеукр. газета. – 2005. – 6 травня. – № 79.
14. Сумские гусары, 1651–1951 // Библиотека “История”. Армия и флот. Издание бывших офицеров полка. – Буэнос-Айрес, 1954. – 322 с.
15. *Тинченко Я.* Армии Украины 1917–1920 гг. (Серия “Униформа армий мира”) / Я. Тинченко // Библ. журн. “Техника молодежи”. – М., 2002. – 140 с.
16. *Тинченко Я.* Богданівський полк 1917-1920 / Я. Тинченко // Однострій. – Рівне, 2002, – № 7. – С. 14–20.
17. *Тинченко Я.* Сердюки гетьмана Скоропадського. Україна 1918 / Я. Тинченко // Цейтхауз. – 2002. – № 18 (№2). – С.40–46.
18. *Функен Ф.* Европа XIX век: 1819–1850: Франция–Германия–Великобритания: Пехота–Кавалерия–Артиллерия–Инженерные войска (Энциклопедия вооружения и военного костюма) / Ф. Функен – М.: ООО Астрель, 2002. – 157 с.
19. *Хвостов М.* Гражданская война в России: Белая Армия / М. Хвостов, А. Карачук. – М.: Оспри, 1996. – 48 с.
20. *Хвостов М.* Гражданская война в России: Красная Армия / М. Хвостов, А. Карачук. – М.: Оспри, 1996. – 48 с.
21. *Хренов Р.Т.* Военная одежда русской армии / Р.Т. Хренов, И.Ф. Зубов, Г.Н. Коновалов, М.А. Нестеров-Комаров, М.М. Теровкин. – М.: Воениздат, 1994. – 160 с.
22. *Rest S.* Des kaisers Rock im 1. Weltkrieg. Verlag Militaria / S. Rest. – Wien, 1998.

Надійшла до редколегії 10.11.2010 р.

Рецензент: *Г. Стельмащук*, доктор мистецтвознавства, професор, Львівська національна академія мистецтв

Юрова Т.Н.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭЛЕМЕНТЫ ГУСАРСКОЙ УНИФОРМЫ В УКРАИНСКОЙ ВОЕННОЙ ФОРМЕ XX – XXI в.

Исследуется и анализируется использование атрибутов, аксессуаров и элементов гусарской военной одежды в украинской униформе с точки зрения искусствоведческих принципов.

Ключевые слова: военная одежда, гусары, униформа, обмундирование, военная форма, цветовая гамма, композиция, национальные традиции.

Yurova T.

HISTORICAL ELEMENTS OF HUSSAR UNIFORM IN UKRAINIAN MILITARY UNIFORM IN XX – XXI CENTURY

In article use of attributes, accessories and elements of hussar military clothes in the Ukrainian uniform from the point of view of art criticism principles is investigated and analyzed.

Key words: military clothes, hussars, a uniform, regimentals, an one-system of the military uniform, colour range, a composition, national traditions.